

DILOROM SALOHIIY,

*Samarqand davlat Chet tillar instituti Yaqin sharq tillari kafedrası,
filologiya fanlari doktori, professor*

NIZOMIY “XAMSA”SINING SAMARQAND NUSXASI

Annotatsiya: Maqolada dunyo nizomiyshunoslari e'tibori uchun muhim hodisa – Nizomiy Ganjaviy “Xamsa”sining Samarqandda saqlanayotgan XVI asrga oid nodir qo'lyozma nusxasi haqida xabar beriladi. Qo'lyozma tadqiqi natijasida Nizomiy Ganjaviy ijodiy merosining ilmiy mohiyati va adabiy-ma'rifiy ko'lami, xususan, betimsol beshligi bo'lmish “Panj ganj” adabiy-es-tetik negizlarining asl mohiyatini keng jarayonda o'rganish nazarda tutilgan. Muallif ulug' muta-fakkir ijodiy uslubining o'z davri adabiy muhiti uchun misli ko'rilmagan bir yangilik bo'lganligi hodisasini adabiy manbalar mazmuniga chuqurroq kirish, ulardagi ma'lumotlarni bir-biri bilan solishtirish tajribasi samarali bo'lishiga e'tibor qaratadi.

Kalit so'zlar: mujallad, sahifa, frontispis, kolofon, xattot, doston, miniatyura

Аннотация: В статье даётся информация о редкой рукописи пятерицы Низами Гянджеви “Пандж гяндж” (“Пять кладов”), хранящейся в Самарканде. Рукопись относится к XVI веку. В процессе изучения рукописи можно прийти к важным заключениям о науч-ной значимости и художественно-духовном масштабе творческого наследия Низами, в частности, о необходимости изучения эстетических принципов великого мыслителя на основе первоисточников. Автор обращает внимание читателя на эффективность сопоставительного изучения литературных источников, глубоко вникая в суть содержания произведения.

Ключевые слова: книга, страница, фронтиспис, колофон, каллиграф, поэма, миниа-тюра

Ulug' mutafakkir Ozarbayjon shoiri Jamoliddin Abu Muhammad Ilyos ibn Yusuf ibn Zakiyyaddin ibn Muayyaddin Shayx Nizomiy Ganjaviy (rahmatullohi alayh) Samar-qandning ham aziz farzandidir. Allomaning Samarqand tuprog'ida qadam izlari qol-magan bo'lsa-da, bu shahar o'z bag'rida uning betimsol tafakkuri va ma'rifati mevasi bo'lmish qimmatbaho bir boylikni saqlaydi. Bu – allomaning XVI asrga oid bo'lgan “Xamsa” sining noyob nusxasidir.

Nodir qo'lyozma asar Samarqand shahridagi Samarqand davlat Muzey-Qo'riqxonasi Qo'l-yozmalar bo'limida saqlanadi.

Qo'lyozmalar bo'limida KP-836, KD-1006 raqam ostida saqlanayotgan ushbu qo'lyozma 262 varaqdan iborat. Bo'yi 30,5 sm va eni 19 sm. Asar tarkibida 10 ta miniatyura, 4 ta frontispis va 315 ta unvon mavjud. Muqovasi – mag'ziy, yuziga jigar rangli teri qoplangan. Muqovaning ochuvchi oldingi yuzida 3 ta va orqa tarafidagi yuzida 3 ta tamg'a shakl-bezak mavjud bo'lib, pastdagisining ichida “mujallad qiluvchi usta Muhammad Solihning ishi” deb yozilgan. Kitob chetlari qizil rangli teri bilan qoplangan.

Qo'lyozmadan ulug' shoirning "Panj ganj"i dostonlari o'rin olgan bo'lib, matn sarg'ish rangdagi Samarqand nafis ipak qog'oziga chiroyli nasta'liq xatida yozilgan va har sahifada to'rt ustundan qilib joylashtirilgan. Qo'lyozmaning birinchi sahifasi shoir Xamsasining beshinchi dostoni "Iskandarnoma" dan bir parcha keltirish bilan boshlanadi (1a – 7b-sahifalar).

Sahifalar ichida rangli fonda oltin suvi bilan xat yozilgan bir nechta unvonlar mavjud bo'lib, shulardan birinchi unvonda "Nomanavistani Skandar dar modar", keyingilarida "Vasiyatkardani Skandar", "Vafot yoftani Skandar", "Rasidani nomai Skandar ba modar va vafoti modar" kabi sarlavhalar qo'yilgan.

Bundan tashqari, qo'lyozmaning 8b-sahifasida shoir xamsasining to'rtinchi dostoni "Haft paykar"dan bir parcha va 8a-sahifada miniatyura keltiriladi. Miniatyura tagida "Nishastani Bahrom ro'zi yakshanba dar gunbadi zarrin" degan yozuv bor. Bu yerda yana bir jumla yoki gap qo'shilgan bo'lib, xunuk xat bilan yozilgan. Bu hodisa kitobning avvalgi egasining ishi bo'lishi mumkin, chunki haqiqiy qo'lyozma kalligrafiyasi sifatiga mos kelmaydi. Miniatyura tepasida:

*Chun, ki bonuyi Hind ba Bahrom,
Boz pardox zi in fasona tamom.
Shud bar on gufto ofarinho guft,
Dar kanorash giriftu shodon shud.
Az tarozu subh nazor gasht,
Zeri zar shud chu oftob nihon.
Chu yake diltashash dar sad shud,
Tochi zar chun Jamshed durafshon
To ba zaru gunbad shud,*

misralari yozilgan.

Shundan so'ng, "Xusrav va Shirin" dostoni boshlanadi. "Xusrav va Shirin" matni 9a – 73a sahifalarda oltin suvi yuritilgan va rangli chiziqlar bilan bezatilgan to'rt ustunda joylashtirilgan. Sarlavha oltin suvi yugurtirilgan unvon ichiga olingan. Bunday unvonlar soni shu doston matnida 103 ta. Matn "Raftani Shirin ba chashma va ba ob nishastan" bobi bilan boshlanadi va "Dardanani Xusrav nomai Hazrati Rasululloh sallollohu alayhi vasallam" bobi bilan tugaydi. Dostonning boshi va oxiri yo'q. Matn ichiga 3 ta miniatyura joylashtirilgan, bular: "Shirinining sayrdan qaytishi" (3a), "Xusravning cho'milayotgan Shirinni tomosha qilishi" (23a) va "Shopurning ziyofat chog'ida Shiringa Xusrav haqida gapirib berishi" (35a).

Asarning 58a – sahifasida butun bir sahifani egallagan bitta miniatyura mavjud bo'lib, XU asr Hirot miniatyura maktabi uslubida chizilgan. "Xusrav va Shirin" dostoni matni orasiga kiritib yuborilgan bu "Iskandarning dushman pahlavoni bilan jangi" nomli miniatyura qo'lyozmaning yuksak badiiy qimmatini to'ldiradi.

Ma'lumki, "Xusrav va Shirin" Nizomiy "Panj ganj" ining ikkinchi dostoni bo'lib, 1180/81-yillarda yozilgan, mujalladda "Maxzanul asror" (1176-y) dan keyin joylashtirilishi lozim edi. Yana shuni qayd etish lozimki, mujallad tarkibiga "Layli va Majnun" dostoni kiritilmagan.

"Maxzanul asror" dostoni qo'lyozmada 73b-99a sahifalarda joylashtirilgan. Matn 73b-99a sahifalarda oltin suvi yuritilgan va rangli chiziqlar bilan bezatilgan to'rt ustunda joylashtirilgan. Sarlavha oltin suvi yugurtirilgan unvon ichiga olingan. Bunday unvonlar soni 48 ta. Matn ichiga 1 ta miniatyura joylashtirilgan bo'lib, unda noma'lum podshoh qarshisida egniga kafan kiygan olim tasvirlangan va u el-u yurt g'amini so'zlamogda (93a). Doston boshidagi 3, 4, 5, 19, 20-maqolotlar mujalladda yo'q.

“Haft paykar” dostoni 99 b-141 a sahifalarda joylashtirilgan. Matn chiroyli nasta’liqda yozilgan. Sahifalarda matn oltin suvi yuritilgan va rangli chiziqlar bilan bezatilgan to’rt ustunda joylashtirilgan. Sarlavha oltin suvi yugurtirilgan unvon ichiga olingan. Birinchi va ikkinchi sahifalardagi matn ham frontispis usulida, rangli qilib bezatilgan. Unvonlardan birida, 123 b-sahifada “G‘azal guftani yak shoir az zaboni Shirin” degan yozuv bor va “Xusrav va Shirin” dostonidan bir parcha kiritib yuborilgan. Qo‘lyozmada doston matniga aloqador 3 ta miniatyura joylashtirilgan bo‘lib, 14a-sahifada “Shoh Bahromning kanizagi Dilorom qirq zinali ko‘shkka ho‘kizni ko‘tarib chiqishi” tasvirlangan. Ikkinchi miniatyura “Bahromning seshanba kuni sandal rangli saroyda bo‘lishi” deb nomlanib, 129b-sahifada joylashtirilgan. Uchinchi miniatyura, yuqorida aytilgandek, 8a-sahifada keltiriladi va tagida “Nishastani Bahrom ro‘zi yakshanba dar gunbadi zarrin” degan yozuv bor.

Bu yerda shuni ta’kidlash lozimki, “Haft paykar” dostoni orasiga “Maxzanul asror” dostonidan ikki sahifa kiritib yuborilgan (128/129-sahifalar). 128-sahifa oltin suvi yugurtirilgan rangli uchburchak shakllar va o‘simliklar tasviri bilan bezatilgan, 129-sahifada esa “Xorun ar-Rashid hammomda” mavzusidagi miniatyura bor.

“Iqbolnomayi Iskandariy” – Shayx Nizomiy xamsasining oxirgi dostoni “Iskandarnoma” ning ikkinchi qismidir.

Dostonning birinchi qismi “Sharafnomayi Iskandariy” deb nomlanadi. Dostonning birinchi qismida Iskandarning yurishlari va qahramonliklari haqida hikoya qilinsa, ikkinchi qismida Iskandar payg‘ambar va donishmand olim sifatida tasvirlanadi. Matn 141-223a sahifalarda joylashgan, unda oltin suvi bilan nihoyatda go‘zal shakllarda bezatilgan unvon va ikki sahifada frontispis bor. Frontispis oltin suvi va turli ranglar bilan juda nafis va badiiy mukammal tarzda bajarilgan. “Iqbolnomai Iskandariy” qo‘lyozmaning 284a sahifasidan boshlanadi. 295b – sahifadagi unvonda “Ham dar hasbu holi xud go‘yad” degan yozuv bor.

“Sharafnomayi Iskandariy”. Bu “Iskandarnoma” dostonining ikkinchi qismi qo‘lyozmaning 223b – 262a sahifalarida joylashtirilgan. Matn har sahifada to‘rt ustun qilib yozilgan. Matn boshida oltin suvi yugurtirilgan va rangli unvon bo‘lib, frontispisning nihoyatda nozik did va mahorat bilan ishlanganligi qo‘lyozma lavvohining yuksak iqtidoridan guvohlik beradi. Matn ichida “Olimlar majlisi” deb nomlangan miniatyura joylashtirilgan.

Oxirgi sahifada matn so‘ngidagi kichik to‘rtburchakli kolofonda “Tammat al-xamsata mubarakata” degan yozuv va uning ko‘chirilgan yili – 970 hijriy, deb yozilgan. Bu milodiy 1562/1563-yil-larga to‘g‘ri keladi. Bu bebaho nodir asar o‘zining tadqiqotchilarini kutmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Shayx Nizomiy Ganjaviy. *Panj ganj. Samarqand: Samarqand davlat Muzei-Qo‘riqxonasi Qo‘lyozmalar bo‘limi, KP-836, KD-1006 raqamli qo‘lyozma*
2. Маллаев Н. Низомий Ганжавий мероси ва унинг маърифий-тарбиявий аҳамияти. – Т.: Ўқитувчи, 1985.
3. Низами Гянджеви. *СС в III т, т.1. – Баку, 1991.*
4. Низами. *Искандер-наме. – Баку, 1953.*
5. Низами. *Лейли и Меджнун. – М., 1966.*